

Milli mətbuatımızın ilki

O, Azərbaycan mətbuatının birincisini soydaşlarının çoxunun savadsız, avam olduğu, qəzetin, jurnalın nə olduğunu bilmədiyi və bilmək də istəmədiyi bir zamanda nəşr etmək fikrinə düşdü: "Hər kəsi çağırırəm gəlməyir, göstərirəm görməyir, deyirəm qanmayır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri-əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümlə eşidənlərdən heç biri qanan olmasın!..

Belədə qəzetə çıxarmaqdan savayı bir qeyri-əlac yoxdur ki, kağızın üstə yazılmış doğru sözlər qapı-pəncərələrdən o iman mənzillərinə çata bilsin. Heç olmaz ki, doğru söz yerdə qalsın. Hər ildə on qəzet oxuyandan birisi oxuduğunu qansa, onların qədəri ilbəil artar... Sonra düşmənin düşmənliliyi, dostun dostluğu və dost göstərən doğru yolun doğru olmağı aşkar olar..." Aradan illər ötəndən sonra - 1905-ci ildə "Həyat" qəzetində dərc etdirdiyi "Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi" adlı məqaləsində həmin günləri belə yad edəcəkdi. O vaxt - 1875-ci ildə isə Həsən bəy Zərdabi bütün gerçəklikləri görə-görə, nə qədər ağır, məşəqqətli olduğunu bilə-bilə çıxırdı yola.

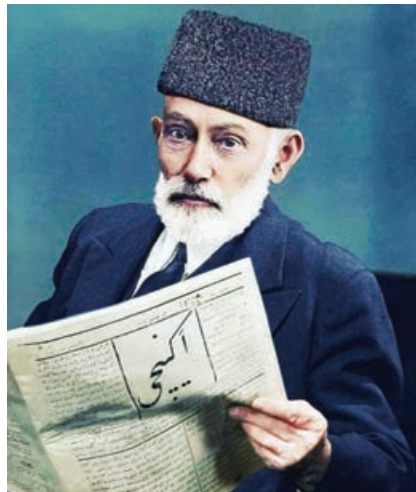
Bu ağır işi də, məsuliyyəti də öz üzərinə götürdü. Azərbaycanda anadilli qəzet çap etdirəcəkdi. Həsən bəy çar imperiyasının müstəmləkələrindən biri olan ölkəsinin problemlərini, millətəşlərinin dər-dərini, onların inkişafına mane olan əngəlləri və nöqsanlarını yalnız aralarında yaşayaraq görməmişdi. Azərbaycandan gedib Rusiyada ali təhsili olan ilk azərbaycanlı idi Həsən bəy Zərdabi...

1842-ci ildə Şamaxı quberniyası Göyçay qəzasının Zərdab kəndində dünyaya göz açan Həsən bəy təhsilə, elmə meyilli bir ailənin övladı idi. Yeddi-səkkiz yaşlarında atası Səlim bəy onun əlindən tutub mədrəsəyə apardı. Həsən bəy ilahiyətə o qədər də maraq göstər-

mirdi. 1852-ci ildə Səlim bəy oğlunu Şamaxıdakı ibtidai rus məktəbinə qoydu. Ona təhsil alması üçün atası şərait yaradırdı. Ancaq Həsən bəyi iti hafizəsi, istedadı, oxuyub öyrənməyə meyli yoldaşlarından fərqləndirirdi. Məktəbin buraxılış imtahanında Qafqaz Təhsil İdarəsi müdirinin də diqqətini cəlb etdi. Elə onun təqdimatı ilə Həsən bəy dövlət vəsaiti hesabına 1-ci Tiflis Gimnaziyasına qəbul olundu. Gimnaziyanı 1861-ci ildə uğurla başa vurdu. Təhsil arıncı bu dəfə daha uzaqlara - Rusiyaya yollandı. Moskva Dövlət Universitetinin Fizika-riyaziyyat fakültəsinin təbiət elmləri şöbəsinə daxil oldu. "Dövlət təqaüdü" statusu alaraq oxuduğu universiteti 1865-ci ildə ən yüksək müvəffəqiyyətlə və əxlaqa görə verilən namizəd diplomu ilə bitirdi.

Moskvada keçən illər onun üçün yalnız tələbəlik xatirələri ilə yaddaqalan olmadı. Tələbə ikən Şərqi, islam tarixi barədə məlumatları maraqla dinləyən, onunla dostlaşan, evinə dəvət edən rektor, tarixçi Sergey Mixayloviç Solovyovun qızı ilə bir-birlərini sevdilər. Universiteti bitirəndə Həsən bəyə Moskvada qalıb işləmək təklif olundu. Şöhrətini, rahat təminat vəd edən həyatın qapıları üzünə taybatay açıldı. Moskvanın kubar cəmiyyəti, yaxşı iş təklifi və sevgilisi gənc Həsən bəyə dərdli, yaralı Vətəni ni unutdura bilmədi. Geri döndü...

Tiflisdə Torpaq Palatasında, Bakıda Quberniya İdarəsində, Qubada məhkə-

mədə çalışdı. 1869-cu ildən Bakı Realni Gimnaziyasında təbiət tarixi müəllimi işlədi. Müsəlmanlar arasında ilk dəfə 1872-ci ildə Bakıda "Cəmiyyəti-xeyriyyə"ni kasıb, kimsəsiz uşaqların təhsilinə yardım göstərilməsi üçün yaratdı.

Məşəqqətlərlə, hətta sui-qəsdlə üzləşsə də ruhdan düşmək, öz həyatına görə əndişələnmək, bir tərəfə çəkilərək rahatlıq axtarmaq Həsən bəyə yad idi. Həsən bəy Zərdabi qədir-qiyətini bilməyən, ona səfalət, ətalət girdabından qurtarmaq üçün əl uzadanları daşlayan, təhqir edən soydaşlarını qaranlıqdan aydınlığa çıxarmaq barədə düşüncüdü. Mətbuatın bu yolda ən böyük vasitəçisi olacağına əmin idi.

Qarşısında sədlər çəkənlər, maneələr yarananlar çox idi. Elə bir vaxt idi ki, müstəmləkəsi altında olan ölkələrdə, xüsusilə də müsəlmanların, türklərin sakin olduqları yerlərdə məktəblərin açılmasına, mətbuatın inkişafına hər vəchlə mane olan çar imperiyası demək olar ki, öz məqsədinə çatmışdı. Bir çox xalqlar kimi, azərbaycanlıların da böyük əksəriyyəti hətta oxuyub-yazmağı bacarmırdı. Sayca az olan oxumuşların, ziyalıla-

rın isə hamısı vətənpərvər, millətsevər deyildi. Elələri vardı ki, savadsız, elmsiz yurddaşına əl uzatmaq əvəzinə onlarla soydaş olduğuna görə utanırdılar.

Azərbaycanda nə bir qəzet, nə də ki, jurnal nəşr olunurdu. İlk mətbu orqanın fəaliyyətinə icazə almağa səy göstərən Həsən bəy Zərdabinin çarizmin müvafiq idarələrinə ünvanladığı məktublara müsbət cavab verilmirdi. O günləri illər sonra "Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi" adlı məqaləsində belə təsvir edəcəkdi Həsən bəy: "Pul yox, yazıçı yoldaş yox, çapxana yox, hürufat yox. Dövlət tərəfindən izn almaq da ki, bu, böyük bələdir".

1875-ci ildə çarizmin müvafiq idarələrindən Həsən bəy Zərdabinin ünvanladığı məktublardan birinə axır ki, müsbət cavab gəldi. Qəzetin nəşrinə icazə verildi. Həsən bəy İstanbuldan hürufat gətirdi. Ayrıca mətbəə açması mümkünsüz idi. Bakı Quberniya Mətbəəsindən istifadə etməli oldu. Gətirdiyi hürufatı da həmin mətbəəyə verdi. "Əkinçi"nin nəşrə başlaması üçün Bakı valisi Staroselski də əlindən gələni etməyi etmişdi.

1875-ci il iyulun 22-də Bakıda qubernator mətbəəsində ana dilində "Əkinçi" qəzetinin ilk sayı Abbasqulu ağa Bakıxanovun kiçik qardaşı, rus ordusunun general-mayoru Abdulla bəy Bakıxanovun maliyyə yardımı ilə işıq üzünə gəldi.

İlk qəzetin adının rəmzi mənası böyükdür. Həsən bəy Zərdabi aqrar yönümünə görə yox, soydaşlarının qəlbinə maarif işığı səpəcəyi, yeni mətbuat orqanlarının yaranmasına vəsələ olacağı arzularını və ümidlərini "Əkinçi" adında ifadə etdi. O, qəzetin ilk sayında yazırdı: "Qəzeti müsəlmanlar üçün va-

cib bilib, onun zəhmətini və zərərini qəbul edib başlayırıq və müsəlmanların anlayın və pişov kəslərindən iltimas edirik ki, xalqa bu qəzeti oxumağa mane olmasınlar, bəlkə səy etsinlər ki, onu oxuyan çox olsun".

Həsən bəy Zərdabinin arzusu çiçək açmış, xəyalı gerçəkləşmişdi. "Əkinçi"nin nəşrə başladığı gün Həsən bəyin halını vəfəli ömür-gün yoldaşı Həniyə xanım belə təsvir edirdi: "Həsən bəyin gözləri sevincdən yaşarmışdı. Olduqca həyəcanlı vəziyyətdə evə gəldi. Həmin gün onun həyatının ən xoşbəxt anları idi".

Azərbaycanda mətbu orqanın fəaliyyətdə başlamasına çox sevinən Mirzə Fətəli Axundzadə, Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgər ağa Gorani və digər vətənpərvərlər "Əkinçi"yə yazılar göndərdilər. Qəzetin müxbirləri az idi və işlərin çoxu baş redaktorun - Həsən bəy Zərdabinin üzərinə düşürdü. O, bu barədə yazırdı: "Dünyada hər qəzeti beş, ya on adam inşa edir: onu çap edən, həflərini düzən, qələtlərini düzəldən başqa kəslər olur. Amma bu işlərin hamısını görə mən özüm görüm... Ey bizlərə diqqət edənələr, bu qəzetin kəsrini görəndə gülməyin. Gülmək yeri deyil, siz ağlayın ki, biz müsəlmanın bir qəzeti də basdırmağa adamı yoxdur".

Bakıya gələndə, "Əkinçi"nin çap olunduğu şəraitə görə fransız jurnalisti heyrətlə Həsən bəyə dedi: "Doğrusu, siz əsl qəhrəmansınız! Bizim Fransada belə bir yoxsul qəzet üçün işləmək istəyən tapmaq olmazdı. Sizin qüvvənizə heyrət edirəm. Belə məlum olur ki, siz öz xalqınızı çox sevirsiniz!"

Millətə, vətənə sevmək üçün çox zaman əsl qəhrəmanlıq, fədakarlıq gərəkdir. Həsən bəy Zərdabi bunu hər kəsdən yaxşı bilirdi. Azərbaycan tarixində ilk mətbu orqan yaratmaqla o, doğma millət yolunda gerçəkləşdir-mək istədiyi böyük işlərdən birini həyata keçirmişdi...

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"*